

**O‘QUVCHILAR O‘RTASIDA NAZORATSIZLIK HAMDA
HUQUQBUZARLIKLARNI OLDINI OLISHNING
PSIXOLOGIK MASALALARI**

Qutliyeva Muhayyo Polvonnazarovna

Xiva tumani 8- sonli maktab amaliyotchi psixologi

Jumaniyazova Barnoxon Aminbayevna

Xorazm viloyati Xiva tuman 6-son maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlik holatlarining kelib chiqish sabablari, ularning psixologik omillari hamda oldini olish yo‘llari yoritilgan. Shuningdek, bu jarayonda maktab, oila va psixologning hamkorligi muhimligi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: nazoratsizlik, huquqbuzarlik, o‘quvchi, psixologiya, profilaktika, tarbiya, ijtimoiy muhit, muloqot, nazorat, rivojlanish

KIRISH

Nazoratsizlik — bu insonning, ayniqsa o‘quvchining xulq-atvori va faoliyati ustidan yetarli e‘tibor va boshqaruvning yo‘qligi holatidir. Oddiy qilib aytganda, bu — bola nima qilayotgani, qayerda yurayotgani va kim bilan muloqot qilayotgani ustidan nazorat bo‘lmasligi demakdir.

Nazoratsizlik quyidagi holatlarda yuzaga keladi:

- ota-onaning farzandga e‘tibori yetishmasligi;
- maktab va o‘qituvchilarning yetarli nazorati bo‘lmasligi;
- bolaning bo‘sh vaqtini noto‘g‘ri o‘tkazishi;
- salbiy muhit yoki yomon do‘stlar ta‘siri.

Nazoratsizlikning oqibatlari:

- intizomsizlik;
- darslarga qiziqmaslik;
- zararli odatlarga moyillik;
- huquqbuzarliklar;
- noto‘g‘ri xulq-atvor shakllanishi.

Shu sababli nazoratsizlikning oldini olish uchun:

- ota-ona farzandiga e‘tiborli bo‘lishi;
- maktab bilan hamkorlik qilish;
- bolaning bo‘sh vaqtini foydali mashg‘ulotlar bilan band qilish;
- unga ishonch va nazoratni birgalikda berish muhimdir.

Huquqbuzarlik — bu qonun (huquqiy me‘yorlar) talablarini buzish, ya‘ni qonunga xilof harakat yoki harakatsizlikdir. Oddiy qilib aytganda inson qonunda

belgilangan qoidalarga amal qilmasa, u huquqbuzarlik sodir etgan hisoblanadi.

Asosiy belgilari:

Qonunga zid bo'lishi

Ongli (aybli) ravishda sodir etilishi

Jamiyatga yoki shaxslarga zarar yetkazishi

Javobgarlikni keltirib chiqarishi

Turlari:

Jinoyat (eng og'ir — masalan, o'g'irlik, qotillik)

Ma'muriy huquqbuzarlik (masalan, yo'l qoidalarini buzish)

Fuqarolik huquqbuzarligi (shartnomani buzish)

Intizomiy huquqbuzarlik (ish joyidagi qoidalarni buzish)

Bugungi kunda o'quvchilar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlik muammolari dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu holatlar nafaqat o'quvchining shaxsiy rivojlanishiga, balki jamiyatdagi ijtimoiy muhitga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Nazoratsizlik — bu o'quvchining xulq-atvori ustidan yetarli e'tibor va nazoratning yo'qligi natijasida yuzaga keladigan holatdir. Bunday vaziyatda o'quvchi o'z xatti-harakatlarini to'g'ri baholay olmaydi va noto'g'ri yo'lga kirib qolishi mumkin.

Huquqbuzarlik esa jamiyatda belgilangan qoidalar va me'yorlarni buzish bilan bog'liq xatti-harakatlardir. O'quvchilar orasida bu holatlar ko'pincha kichik qoidabuzarliklardan boshlanib, keyinchalik jiddiy muammolarga olib kelishi mumkin.

Bu muammolarning asosiy sabablari qatoriga oiladagi e'tibor yetishmasligi, noto'g'ri tarbiya, tengdoshlar ta'siri va bo'sh vaqtning nazoratsiz o'tkazilishi kiradi. Ba'zan o'quvchining ichki muammolari va o'zini namoyon qilish istagi ham salbiy xulq-atvoriga olib keladi. O'quvchilar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olishda psixologik yondashuv muhim ahamiyatga ega. Eng avvalo, o'quvchilarning ruhiy holatini o'rganish va ularning muammolarini erta aniqlash zarur.

Maktab psixologi bu jarayonda yetakchi rol o'ynaydi. U o'quvchilar bilan individual suhbatlar o'tkazadi, ularning xulq-atvoridagi o'zgarishlarni kuzatadi va kerakli psixologik yordam ko'rsatadi. Profilaktik tadbirlar ham muhim o'rin tutadi. Ma'naviy-ma'rifiy suhbatlar, treninglar va targ'ibot ishlari orqali o'quvchilarga to'g'ri xulq-atvor me'yorlari tushuntiriladi.

O'qituvchilar o'quvchilarning kundalik faoliyatini kuzatib borib, muammoli vaziyatlarni vaqtida aniqlashi kerak. Ularning o'quvchilar bilan samimiy munosabat o'rnatishi salbiy holatlarning oldini olishda yordam beradi.

Ota-onalar bilan hamkorlik bu jarayonda alohida ahamiyatga ega. Ular farzandining bo'sh vaqtini nazorat qilishi, uning do'stlari va qiziqishlariga e'tibor berishi zarur.

Shuningdek, o'quvchilarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish, ularni sport,

san'at va turli to'garaklarga jalb qilish ham salbiy xatti-harakatlarning oldini olishda samarali hisoblanadi.

Maktab oiladan keyingi eng muhim ijtimoiy muhit hisoblanib, u ijobiy, ijtimoiy xulq qoidalarini o'quvchilar ongiga singdirishi, bolaning ijtimoiy va emotsional rivojlanishiga imkoniyat tug'dirishi kerak. Bu vazifalar tarbiyasida muammosi bor bolalarning ta'lim va tarbiya olishi jarayonida muhim ahamiyatga ega, chunki bu bolalar o'z ijtimoiy vazifalarini bajarmaydigan oilalarda yashaydilar. Bugungi kunda umumta'lim maktablaridagi ijtimoiy-psixologik muammolardan eng asosiysi voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning oldini olish masalasidir.

Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarlikning oldini olishda quyidagilarga e'tibor qaratishimiz lozim:

- voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligiga, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy hatti-harakatlar sodir etilishga imkon beradigan sabablarni aniqlash, yakka tartibdagi profilaktika ishlari;

- ijtimoiy jihatdan havfli ahvolda bo'lgan voyaga yetmaganlar va oilalarni o'z vaqtida aniqlash, shuningdek ularni ijtimoiy-pedagogik reabilitatsiya qilish hamda voyaga yetmaganlarning huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy hatti-harakatlar sodir etishining oldini olish;

Bu vazifalarni amalga oshirishda maktab ma'muriyati, maktab o'qituvchilari, o'quvchilar, ota-onalar, turli jamoatchilik tashkiloti vakillari, jumladan mahalla qo'mitalari, huquq targ'ibot tashkilotlari ishtirok etadi. O'quvchilarning bo'sh vaqtini tashkillashtirishda ularni keng ko'lamda sport bilan shug'ullanish, badiiy ijodiyot, to'garaklarga jalb etish – bolaning ijodiy tashabbuskorligini rivojlantirish, kitob o'qishga o'rgatish tarbiyaviy faoliyatning muhim yo'nalishlaridan biridir.

Huquqiy tarbiya berish. Voyaga yetmaganlar va ota-onalarning huquqiy masalalarga alohida e'tibor qaratishi bolalarda o'z hatti-harakati uchun mas'ullikni kuchaytiradi. Amaliyotdan kelib chiqib, shuni alohida ta'kidlash joizki, uzoq vaqt davomida surunkali dars qoldiruvchi va keyinchalik o'qishdan orqada qolib ketishga moyilligi bor oila farzandlari quyidagi shartli guruhlarga taalluqlidir.

Nochor va kam ta'minlangan oila farzandlari.

Bunday oilalarda ota-onalar aniq ish-joyiga ega emas, qunlik ish haqi hisobiga ishlaydilar. O'tmishda sudlanib chiqqan, ichkilikka berilganlar. Bunday oilalar farzandlarining o'qishi va tarbiyasi borasidagi qiyinchiliklar ota-onalarning maktab bilan muloqotga layoqatsizligi va hohishi yo'qligi sababli kuchayib boradi.

To'liq bo'lmagan oila farzandlari.

Bunday oilalarda oilaning hayot tarzini bir maromda saqlash, shuningdek, farzand tarbiyasi vazifalari birgina inson (ko'proq ona) zimmasiga tushadi. Farzandining vaqtini qanday o'tkazilishini nazorat qilish, o'qish jarayonida ko'maklashishi kerak. Otaonaning layoqati ko'p hollarda cheklangan bo'ladi, sababi vaqtning yetishmasligi,

shaxsiy hayotdagi omadsizlik, oiladagi og'ir ruhiy holatni barqaror emasligi farzandlarga o'z ta'sirini o'tkazadi.

Qarindoshlar qaramog'ida bo'lgan bolalar.

Ota-onalar u yoki bu sabalarga ko'ra (ko'p bolali oila, ota-onalari safarda bo'lganda) farzandi tarbiyasini yaqin qarindoshlar zimmasiga yuklaydilar.

Ota-onalari ishlash maqsadida chet elga ketgan oila farzandlari.

Bunday holatlarda bolalar ota-ona talabiga ko'ra kattalar o'rnida qolib, uyni qo'riqlaydilar, uy ro'zg'or ishlarini yuritadilar va uka-singillariga qarab turadilar.

Notinch oila farzandlari

Bunday oilalarda doimiy ravishda janjallar bo'lishi natijasida bola uydan bezib ko'chaga chiqib ketishi, dadasining ichkilik ichib janjal qilishidan, onasini taxqirlashidan bezib turli noxush holatlarni sodir etishi kuzatilgan.

Ta'lim va tarbiya jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatayotgan eng dolzarb omillardan biri

bu o'quvchilarni o'ziga tortuvchi va ularga kuchli ta'sir etuvchi turli "jalb etuvchi" joylar internet-kafe va kompyuter o'yinlari zallari. Bu maskanlar nafaqat kechqurun, balki kunduzi ham ishlaydi. Dars vaqtida kompyuter o'yini zallarigan borish dars qoldirishga olib kelishi mumkin, bunday bolalarni e'tiborga olish kerak.

Ushbu tavsiyalarga rioya qilinganda, qanday natijalarga erishish mumkin?

Sababsiz dars qoldiruvchi o'quvchilar sonining kamayishi.

Ta'lim muassasalarining huquqbuzarlikni oldini olish bo'yicha olib boradigan ishlari samaradorligini oshishi.

Bilimida bo'shliqlar bor o'quvchilar sonining kamayishi.

Voyaga yetmaganlarning bo'sh vaqtini mazmunli tashkil etish.

Huquqbuzarlik, nazoratsizlik, giyohvandlik, va boshqa salbiy xulqqa moyilligi bor voyaga yetmagan yoshlar sonining kamayishi. Albatta, huquqbuzarliklarni oldini olish, dars qoldirish va o'zlashtirmaslik kabi muhim vazifalarni hal etishda maktab psixologi, sinf rahbari va ota-onalarning birgalikdagi harakati katta rol o'ynaydi. Bunday o'zaro harakat natijasi o'smirmi hayotda o'z o'rniga ega bo'lishiga, jamiyatga kerakli inson bo'lishida, egri yo'ldan qaytib o'z hayot yo'lini tanlashiga yordam beradi.

Hozirda maktab o'quvchisining psixologga murojlat qilishiga to'sqinlik qiluvchi bir necha omillar bor:

- psixolog faoliyati bilan tanish emasligi;
- maktab psixologi sir saqlashiga ishonmaslik, muammolaridan o'qituvchi va otaonasi xabar topishidan xavotir olish;
- tengqurlari "jinni" deb o'ylashidan qo'rquv va hokazo.

Muammolardan qiynalgan va psixolog yordamini ololmagan o'smir yo konstruktiv (bunyodkor) yo'ldan borishi, yo destruktiv (vayronkor) yo'lga kirishi mumkin. Konstruktiv yo'lni tanlaydigan o'smirlar o'zini tahlil qilishga moyil bo'ladi,

kitoblardan, filmlardan yechim izlaydi, fan yoki sportga o‘zini baxshida qiladi. Ammo barcha muammolariga har doim ham ijobiy yechim topolmaydi. Destruktiv yo‘ldagi o‘smir zararli odatlarga beriladi, ichki kurashini tashqariga ko‘chiradi — yaqinlari bilan ziddiyatlarga boradi, ba’zi hollarda suiqasdga qo‘l urishi ham mumkin.

Odatda, maktabda o‘tiladigan fanlar bilimni oshirishga qaratilgan bo‘ladi. Psixologiya fanining joriy etilishi nafaqat o‘smirning psixika haqidagi bilimlarini kengaytirishi, balki o‘z-o‘ziga yordam vositasi bo‘lib xizmat qilishi mumkin. Maktab psixologining hamma o‘quvchi bilan ishlashga vaqti yetmasligi, asosan, muammosi og‘ir o‘quvchilar bilangina ishlashini hisobga olsak, psixologiya fani o‘tilishi boshqa o‘quvchilarning psixologik bilimlarga bo‘lgan chanqog‘ini qondiradi. Psixologiya fanining maktabda 5-sinf dan 11-sinf gacha o‘tilishi, darslar o‘quvchining yoshi hamda idrok qila olish imkoniyatini hisobga olib tashkillashtirilishi kerak. Bitta mavzu faqat bitta sinfda o‘tilmasligi, soddadan murakkabga qarab rivojlantirilgan holda bir necha sinflarda o‘tilishi ham mumkin.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘quvchilar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning oldini olish kompleks yondashuvni talab qiladi. Oila, maktab va psixologning hamkorligi orqali o‘quvchilarni to‘g‘ri yo‘naltirish va sog‘lom muhit yaratish mumkin.

FOYDALANILADIGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi.
2. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksi.
3. O‘zbekiston Respublikasi Ma‘muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi.
4. Huquqshunoslik asoslari – darslik (o‘quv qo‘llanma).
5. I.A. Karimov – “Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch”.
6. Sh. Sh. Shodmonov – “Huquq asoslari” (o‘quv qo‘llanma).
7. Pedagogika va psixologiya asoslari – metodik qo‘llanma.
8. Internet manbalari: www.lex.uz (O‘zbekiston qonunchiligi bazasi).